

Muslija MUHOVIĆ

MORALNA ODGOVORNOST- PLANETARNI PROBLEM DANAŠNJICE

Uvod

Da je danas među nama grčki mislilac Protagora, obratio bi nam se teoremom: čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu i onih koje nisu. Vodilja ovog rada je zapravo ta misao. Vrijednost te filozofeme ne može se mehanički mjeriti, kao što se mjeri vrijeme kazaljka na satu. Ona, dakle, ostaje neprolazna ili, bolje reći, nadilazi prostor i vrijeme.

Prvim dijelom Protagorine sentence, čovjek je „mjera svih stvari koje jesu“ anticipira se bit u cjelini onoga na što se hoće ovdje skrenuti pažnja, a tiče se gorućeg problema današnjice. Taj se odnosi na odsustvo odgovornosti znanstvenika, tehničara, političara i čovjeka uopće. Na to upozorava etika historijske planetarne odgovornosti¹, čiji je pandan **eko-etika**. Znanstvenicima nedostaje odgovornost za posljedice primjene svojih znanstvenih otkrića, koja su imala i mogu imati krajnje negativne posljedice po život i zdravlje ljudi. Tehničari nisu svjesni svojih naprava i pogubnih posljedica po cijeli ljudski rod. Treći, političari, moraju pokazati svoju mudrost i pravедnost u rješavanju gorućih problema današnjice, najvećeg neprijatelja čovječanstva, terorizma, bolesti karcinogenog karaktera. Oni moraju polagati račune pred sobom i pred drugim za ono što čine, jer često je njihovo djelovanje iracionalnog karaktera po narod i narode. I tehničar ne samo da „treba“, nego i mora biti svjestan primjene svojih tehničkih naprava, njihovog efikasno-funkcionalnog djelovanja i posljedica koje proizilaze iz njih. Ovaj moj korolarij (zaključak) slijedi nakon svega što se desilo npr. havarijom u atomskoj centrali u Černobilu i „11 septembar“ u Americi i mnogim drugim događanjima. I, na koncu, čovjek uopće mora biti svjestan svog krajnje negativnog odnosa prema resursima prirode „majci spoznaje i života

---

¹ Na uvide etičara o historijskoj i planetarnoj odgovornosti ukazao sam u svojim udžbenicima. Vidi: Dr. Muslija Muhović, *Etika sa osnovama kriminalističke etike*, izd. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2002., str. 391-405 i Dr. Muslija Muhović, *Uvod u etiku*, izd. Graffo M d.o.o, Sarajevo, 2005., str. 451-469

čovjeka“ (H. Jonas) i slušati glas savjesti za svoje činjenje ne samo u odnosu prema drugom čovjeku, nego i prema prirodi i dužan je moralno suosjećati s njom.

Drugim dijelom Protagorine filozofeme o čovjeku kao mjeri „stvari onih koje nisu“ želim skrenuti pažnju na ono što „može biti“, a to je da proizvodnja i primjena interkontinentalnih raketa prijete biljnom, životinjskom i ljudskom rodu.

Drugi veliki, ništa manje značajan, mislilac Marx, obratio bi se stavom, izrečenim u ranim spisima, da je najviša vrijednost za čovjeka sam čovjek. Ova misao nikada ne može prestati da važi, uz sve zablude Marxove teorije socijalizma, odnosno komunizma, čiji su uvidi već odbačeni i proglašeni „kulom od karata“, zbog čega ih treba prevrednovati novim uvidima. Takođe, Marx se može kritizirati i sa stajališta njegove utopije o sposobnosti znanosti da riješi sve probleme čovječanstva. Zapravo, F. Bacon i K. Marx vjerovali su u moć uzmaha znanosti za ovladavanje tajni prirode, čija bi otkrića značila blagoslov za cijelo čovječanstvo. I Ernst Bloch, jedan od vodećih filozofa 20. stoljeća, mislilac nade, ljudskog dostojanstva i muževnog ponosa opterećen je, kao i ovi, istim **pseudosom**. Međutim, uvide svih ovih mislilaca demantirala su bezbrojna razarajuća događanja. Desilo se, naime, nešto sasvim suprotno od njihovih predviđanja: čovjek nastoji ovladati ne samo prirodom, „nekontrolirano“ pustošeći njeno bogatstvo, nego i da ovlada drugim čovjekom, da poništi njegovo pravo na život, pravo na ljudsko dostojanstvo i to isključivo zato što je druge vjere, nacije i rase itd. To je bio znak refutiranja davnašnje ideje o racionalnom, umnom ustrojstvu društva, kao osnove filozofskih učenja, o čemu su raspravljali Anaksagora, Platon, Spinoza, Kant, Hegel i na koncu Karl-Otto Apel. S druge strane, kartezijanski scenarij moderne svijesti, kao sudbe, udesa Zapada, postaje meta Horkheimerove, Adornove i Heideggerove oštre kritike.

Očigledna je permanentna kriza zapadne, odnosno svjetske povijesti. Ona, naravno, do krajnjih granica uznemirava kritičko mišljenje, koje o njoj sudi i pruža plauzibilne uvide. Ta kriza postaje krivac što se Apelova ideja o mogućnostima uspostavljanja univerzalne moralno-etičke zajednice na temelju univerzalnih moralno-etičkih principa ne može ostvariti. S druge strane, ista kriza stvara prostor za planetarnu **metafizičku, znanstvenu, tehničku, ekonomsku i političku avanturu** Zapada. Emanacija krize jest odsustvo moralne svijesti i moralne odgovornosti onih koji imaju ekonomsku, znanstvenu i tehničku moć; ove su temelji političke moći i njenih avantu-

ra sa svim opasnim posljedicama po mir u svijetu. Opasnost po mir nezamislivih i nemjerljivih razmjera i posljedica sagledava etika historijske planetarne odgovornosti i etika za mir, kojima je pandan eko-etika.

Etika za mir, jednako i Heideggerova kritika zapadne metafizike, čija je povijest, po ovom kritičaru, povijest zaborava ontološke diferencije bitka i bića, kao i Volkmann Schluckova kritika tehničkog mišljenja², zatim Karl-Otta Apelovog kazivanja o konzekvencijama tehniziranja životnog svijeta i, napokon, upozorenja i drugih suvremenih mislilaca, primjera radi Helmutha Plessnera i Arnolda Gehlena, koji potenciraju na internacionalizaciji, a ne imperijalizaciji kulture, i uvažavanju njene različitosti i odgovornog ponašanja prema njoj od strane tehničara, političara i čovjeka uopće. Svi se pomenuti mislioci slažu u stavu da usljed uzmaha znanosti i tehnike, čovjek upada u krizu samospoznaje, što je znak odsustva odgovornosti prema drugom čovjeku i svemu onome što je stvorio.

a. Moralna odgovornost- imperativ znanstvenika i tehničara i moralno suosjećanje čovjeka s prirodom

Filozofija morala ili etika se ne samo suočava, nego i postavlja imperativ čovjeku (znanstveniku, tehničaru, političaru i svakoj drugoj profesiji), ma gdje bio, da poštuje druge, da afirmira dostojanstvo drugog i pravdu za drugog. Da bi čovjek bio poštovan od drugog čovjeka i dostojan ljudskog dostojanstva treba da poštuje drugog i njegovo dostojanstvo i da osluškuje zov savjesti i odgovornosti. S obzirom na to, u pravu su suvremeni mislioci, među njima Hans Jonas, kada inzistiraju na odgovornosti svakog pripadnika planetarne ljudske zajednice, a prije svega znanstvenika, tehničara i političara; ukratko, na odgovornosti svakog čovjeka

Kao što je Kant uputio imperativ, koji je univerzabilnog karaktera, zamišljenom čovjeku da slijedi glas moralnog imperativa, tako i autor ovog teksta upućuje imperativ konkretnim ljudima ili, tačnije kazano, konkretnim nosiocima djelatnosti, u prvom redu političarima, znanstvenicima i tehničarima da djeluju tako da se na planeti zvana TERA utemelji mir i da sve buduće generacije žive sretno. Zato, jer nema ništa značajnijeg i vrednijeg od mira, reda i harmonije širom svijeta. Na tome se temelji cijela arhitektonika etike mira, etike očuvanja svega onoga što je dobro za čovjeka i čovječanstvo, etike harmonije među narodima, bez obzira na njihovu geo-

---

² Karl- Heinz Volkmann- Schluck, Uvod u filozofsko mišljenje, „Plato“, Beograd 2001, str. 89

grafsku udaljenost, na nacionalne, vjerske, rasne, kulturne i druge razlike. To je onaj zov, na kojem inzistira autor teksta, koji slijedi glas ne samo njemačkog filozofa Karla -Otta Apela i njegovu filozofemu o mogućnostima uspostavljanja jedinstvene, harmonične i univerzalne zajednice utemeljene na univerzalnim moralno-etičkim principima, nego i glas Platonovog nauka države i njenih instrumenata, čime se obezbjeđuje red i harmonija i afirmiraju najviše vrijednosti- istina, pravda i ljepota življenja, temeljne pretpostavke realiziranja dobra u najširem smislu riječi. U tom svjetlu gledam i na pitanje odgovornosti sigurnosnih snaga svakog društva, koje „trebaju“ i „moraju“ biti svjesne svojih moralnih, profesionalnih i zakonskih obaveza, a tiče se čuvanja svega onoga što je utvrđeno zakonskom normom; jednom riječju, čuvanje pluralizma vrijednosti, na čemu svaki čovjek prepoznaje ispunjeni teleološki život. Na taj način dolazi se do pune emanacije aristotelovski shvaćene entelehije čovjekovog prosuđivanja, vrednovanja i djelovanja. Posebnu važnost dajem odgovornosti, zasnovanu na moralnim principima, i zovu moralne savjesti.

Historija *magistra vita est*, čovjeka i cijelog čovječanstva. Ona je labirint činjenja dobra i zla, a njena pouka je da znanstvenici, tehničari, političari i nosioci svih drugih profesija „trebaju“ („trebanje“ je uvijek teorijski neutvrdivo i nedokazivo) prevashodno da slušaju zov savjesti za svoje činjenje i to tako što će svoje moralne principe ne samo shvaćati vlastitim „samozakonodavstvom“, nego ih i prakticirati u ime i za ljudsko dostojanstvo, muževni ponos i uspravni hod sebe i drugih.

Zov savjesti je baza pravde i istine, tih najsvetijih i najuzvišenijih vrijednosti, za koje su se zalagali veliki mislioci tradicije, a posebno Sokrat i Platon. Tim najsvjetlijim vrijednostima, filozofi 20. stoljeća dodaju i slobodu, koja u Kantovoj etici i predmetu njegove kritike praktičkog uma čini izvor i temelj moralnosti. Oni, otkrivajući opasnosti po ljudski rod, time i po biljni i životinjski svijet, redefinišu predmet Kantove kritike praktičkog uma, dovodeći ga u konekst s Aristotelovim naukom o sreći. Na bazi toga formuliraju imperativ postojanja čovjeka, biljnog i životinjskog svijeta, obraćajući se znanstvenicima, tehničarima, političarima i čovjeku uopće, te ih upozoravaju na posljedice njihovih nezajažljivih strasti i interesa, koji mogu biti pogubni po cijeli živi svijet. Imperativ tih filozofa glasi: Djelujte tako da maksime vaših djelovanja ne samo da budu garant da čovjeka mora biti na planeti zvana Zemlja, nego i garant sretnog i radosnog življenja budućih naraštaja. To jasno kazuje o razlici između tradicionalne praktičke filozofije, etike i etike historijske i planetarne odgovornosti. Prva se obraća individui, a druga cijelom čovječanstvu; prvu interesira sadašnjost, dok se druga brine za budućnost.

U prvoj je, ipak, duboko ukorijenjeni vrijednosni osjećaj; u drugoj on dobija primarno mjesto. Prva inzistira na odgovornosti individue, a druga na odgovornosti znanstvenika, tehničara i političara i čovjeka uopće. Iz toga slijedi da je pitanje odgovornosti individuuma staro koliko i sama filozofija, čija je domovina stara Grčka. Tamo je omogućeno slobodno kritičko mišljenje. Tamo je većina ljudi slobodna, ali ne svi. Tek u državi modernog tipa, kao kolektivnom misliocu, o kojoj raspravlja **Hegel** i koji razvija filozofiju o identitetu umnog i zbiljskog- sve što je zbiljsko to je umno, i obratno: sve što je umno, to je i zbiljsko- obezbjeđuje se sloboda za sve, bez obzira bio kršćanin, musliman ili židov. Ona je posrednik između njega i njegove slobode, čije institucije garantiraju formalno jednako pravo i slobodu, te univerzalne vrijednosti i nikada dostignute ideale, za sve. On je dužan da poštuje njene zakone i druge pravne akte.

Stari mislioci, kiničari i stoičari na problem odgovornosti gledali su tako što su se obraćali kozmopolitskom individuumu, koji treba da razumno organizira život bez političke organizacije. Njegov fundamentalni zadatak je da spozna prirodu, pa je otuda sloboda za njih spoznata nužnost. I što čovjek bude više spoznavao prirodu, toliko će biti slobodan, a to znači moralan. Doduše, on nužnost nikada ne može potpuno spoznati, jer je spoznaja determinirana; ovdje se radi o monolitnoj determinaciji, tzv. ontološkoj determinaciji slobode. Toj determinaciji suvremeni filozof Hartmann dodaje i „plus“ aksiološku determinaciju, koja je rezultat njegovog učenja o slojevitosti izgradnji realnog svijeta- anorganskog, organskog, duševnog i duhovnog.

Skoro nevidljivim uzmahom znanosti i tehnike zasjenjuje se pitanje odgovornosti. Odsustvo toga odrazilo se s nesagledivim i nemjerljivim posljedicama, što je potvrdila i potvrđuje historija. Scijentizam i tehnicizam stavljaju posve u drugi plan pojam „trebanja“, kao centriranog pojma raznih etičkih mišljenja, bez obzira na razlike između njihovog vrhovnog načela moralnosti. Međutim, na trebanju da moralni principi postanu vlastito samozakonodavstvo u prosuđivanju, vrednovanju i djelovanju inzistirali su velikani etičkog mišljenja, najveći etičari svih vremena, Kant i Fichte. Kant je, naime, smatrao da za npr.sreću moramo biti dostojni. Ali, i u tradiciji nalazimo velike mislioce, prema kojima ostajemo dužnici za ono što su nam ostavili, poput Zenona, koji su, doduše, s drugim predznakom, isticali značaj moralne odgovornosti. Zenon nam preporučuje da obuzdamo svoje strasti, nezaježljive interese, kako bismo živjeli i djelovali u skladu sa prirodom“, kako vlastitom tako i vanjskom. Ukoliko taj princip prakticiramo, tada prestajemo biti „nesavršena životinja“, od koje današnji čovjek, ovladavajući prirodom i drugim čovjekom, nije mnogo daleko otišao. On je u zadovolja-

vanju svojih strasti, afekata i egoističkih ili pod „zastavom“ tobože društvenih interesa ili interesa naroda, sklon činiti najmonstruoznija zla, dosada u historiji nezapamćena.

Kada bismo odbacili teoremu o moralnoj indiferentnosti, koju razvijaju stoičari, a prihvatili njihov temeljni princip „živjeti u skladu s prirodom“ i uvažili predmet Kantove kritike praktičkog uma, njenog vrhovnog principa, moralnog imperativa i njegovu univerzabilnost, tada se u historiji ljudskog roda ne bi dešavalo, poput slučaja bivše Jugoslavije, ili, na drugoj strani svijeta, u Americi, ne bi se dogodio „11 septembar“ itd.

Svaka djelatnost mora sa sobom nositi odgovornost: znanstvenu, tehničku, političku itd. Posebno se danas iskazuje nužnost potrebe isticanja značaja znanstvene, političke i moralne odgovornosti i njihovog jedinstva. Jer, znanstvenik mora unaprijed biti svjestan značenja onih pojmova koje koristi u svojim otkrićima, na čemu potencira njemački filozof i fizičar Carl Friedrich von Weizsäcker. Uloga znanosti nipošto ne može imati neutralnu funkciju, jer je ona prevashodno namijenjena promjeni svijeta. Ali, kakvu ulogu (?): progresivnu ili regresivnu, konstruktivnu ili destruktivnu, ljudsku ili suprotno od toga. Nisu rijetki slučajevi da znanstveni izumi i tehničke naprave imaju regresivnu i destruktivnu funkciju. Onaj ko pita o ulozi nauke pita, dakle, o glavnom faktoru u promjeni svijeta. Zato je opravdano ne samo pitati kako će ova uloga izgledati nego kako ona treba da izgleda³. Ovaj znanstvenik i filozof, svojim uvidom o značenju i smislu znanosti, kazuje o golemim razlikama između starogrčkog i novovjekovnog shvaćanja znanosti: „I kod Grka je izvjesno postojala tehnika izvanredne i začuđujuće preciznosti. Ali kod Grka ne vlada shvaćanje da prirodna nauka služi tome da omogući tehniku. Vladajući način mišljenja je bio da nauka opaža veličanstvenost stvari onakvih kakve one jesu, a ne da postoji zato da bi stvari mijenjala. Nipošto nije po sebi razumljivo mišljenje da bi stvari bile bolje ako se promijene; u danas uobičajenoj oštirini to je novovjekovno mišljenje“⁴. Međutim, znanost treba da bude nošena idealom teorijske radoznalosti, čiji će plodovi biti korisni ne samo jednom narodu ili narodima, nego cijelom čovječanstvu. To se može postići jedino promjenom političkog poretka svijeta koji, onakav kakav je danas, iznuđuje zloupotrebu znanstvenih saznanja.

Odsustvo svijesti o odgovornosti znanstvenika o svom otkriću može imati katastrofalne posljedice po sam svijet i njegov opstanak. Dovoljno je navesti primjer primjene atomske bombe, čije pronalazače C. F. v. Weizsäcker

---

³ Carl Friedrich von Weizsäcker, *Jedinstvo prirode*, „Veselin Masleša“, Sarajevo 1988, str. 17

⁴ Isto djelo, str. 85

okrivljuje zato što nisu bili svjesni svih posljedica svoga otkrića, ili npr. budućih interkontinentalnih raketa koje, bačene s jedne strane svijeta, mogu uništiti cijeli život. Stoga je ovaj filozof i fizičar energičan u zahtjevu o transformaciji znanosti u smislu njenog vraćanja svom iskonskom motivu: spoznaji i istini svijeta u korist čovjeka i čovječanstva. Zahtjev za posvemašnu reformu znanosti pokrenuo je još Edmund Husserl u svojim *Meditacijama* i u *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*.

Ne ulazeći u ishodište Husserlovih spomenutih spisa, prije svega zato što Husserl ne razmatra problem odnosa znanstvene i političke odgovornosti, već samo naznačava krizu evropskih znanosti, ne vidjevši njene prave uzroke, potrebno je in nuce razmotriti Weizsäckerovo bavljenje filozofskom tradicijom- Kantom, Aristotelom, Platonom i Parmenidom- i njenim isticanjem filozofske i znanstvene odgovornosti. Ukratko, Weizsäcker se bavi odnosom metafizike, *Philosophia prima*, i fizike, *Philosophia secunda*. Ishodište tog bavljenja jest spoznaja da „jedinstvo“ prirode ne može biti predmet pozitivne znanosti koja nije sposobna da pojmi i razumije to jedinstvo. Zato se poziva na predgovor Kantove *Kritike čistog uma*, u kojem se raspravlja o problemu metafizike, kao sudbe i udesa Zapada, kojoj sudbina do sada nije bila naklonjena da je mogla poći sigurnim putem jedne znanosti, premda je ona starija nego sve druge znanosti i postojala bi i onda kada bi ostale znanosti morale potpuno iščeznuti u „ždrijelu barbarstva“. Jer u njoj um stalno zapada u zabunu, čak i onda kada ona hoće da sazna o prirodi one zakone koje potvrđuje svakodnevno iskustvo. U metafizici mora se bezbroj puta vraćati s puta, jer se pokazuje da on ne vodi tome kuda se hoće, a što se tiče suglasnosti njenih privrženika u tvrdnjama, „ona je još tako daleko od toga da se mora smatrati za jedno poprište koje izgleda da je posve određeno za to da čovjek u borbi vježba svoje sile, a na kome još nikada nije mogao ni jedan borac izvojevati ma ni najmanje mjesto, te da na svojoj pobjedi može zasnovati kakav trajni posjed. Nema sumnje da je postupanje metafizike bilo dosad jedno prosto lutanje i, što je najgore među samim pojmovima“. Um svoje mjesto ima kako na teorijskoj, tako i na praktičnoj i rasudnoj razini. On treba da vlada svijetom, kako to kaže stari helenski mislilac Anaksagora. Ta bi teorema važila kada bi um uvijek vladao u umnom obliku. To se, međutim, ne događa, već naprotiv obrnuto: um vlada u neumnom obliku.

Zahvaljući neizmjernom znanstvenom i tehničkom razvoju Zapada, dolazi do gubljenja izvornog značenja uma kao logosa ili ratia ili, bolje reći, do raspada jedinstva uma i do uspona subjektivnog=instrumentalnog i formaliziranog

uma. Um gubi svoju prvotnu supstanciju i pretvara se u tehnički i znanstveni um. Njegova je isključiva misija profitabilnost, bez obzira na stvarne i moguće negativne pojave i posljedice, npr. terorizam, droga, pranje novca, trgovina ljudima itd. Subjektivni= instrumentalni um postao je, dakle, udes, kob Zapada, nemoćan da se suprotstavi svemu onom što prijete njegovom ekonomskom, znanstvenom i tehničkom napretku. Uzrok tome treba tražiti u avanturama, prije svega političkih. S druge strane, Zapad je domovina demokracije, koja mora biti dobro čuvana i njegovana. Ali, zahvaljujući svojoj logici, koja je profitabilne prirode, on je i uzročnik i destabilizacije demokracije, pervertiranje demokracije u antidemokraciju. Nietzsche je imao jasnu sliku Zapada, pa je stoga tražio prevrednovanje svih vrijednosti.

Nasuprot Nietzscheovom zahtjevu za prevrednovanje svih vrijednosti Zapada, javlja se etika za mir, inzistirajući na nužnosti afirmiranja i jačanja moralne svijesti, na pravilnom dijagnosticiranju ili spoznavanju posljedica primjene raznih znanstvenih izuma i tehničkih naprava, na čestitom i ispravnom djelovanju i njemu adekvatnom vrednovanju. Sve to podrazumijeva bezgranično jačanje svijesti o moralnoj odgovornosti znanstvenika, tehničara i političara, odnosno čovjeka uopće. Za tu vrstu odgovornosti sposobna je jedino visoko moralno razvijena ličnost i ne samo pred sobom, nego pred drugim. Moram priznati da je ovaj stav jedna vrsta utopije, ali bitno drugačija od one marxovske ili blochovske.

Događanja, poput Černobila, agresije i genocida počinjenog u BiH, Hrvatskoj i Kosovu i u drugim dijelovima svijeta, zatim „11 septembar“, upozoravaju da je danas više nego ikada potrebna moralna svijest o odgovornosti znanstvenika, tehničara, političara i nosilaca drugih profesija, a etičkom mišljenju ostaje i dalje na snazi postulat da inzistira na nekusu Aristotelove praktičke filozofije i Kantovog moralnog zakona, kao osnove misli o pozivanju na ljudsko dostojanstvo, ljudska prava, na sretnom životu, na dobru i razumnoj organizaciji zajedničkog života ljudi i to ne samo u sadašnjosti, nego i u budućnosti.

a.a. Moralno suosjećanje čovjeka s prirodom

Moralno suosjećanje čovjeka kao čovjeka prema prirodi proizilazi iz njegove odgovornosti. Ona je oštra reakcija na tehničarano mišljenje i na pretpostavljanje znanstvenog i tehničkog napretka. Takvo suosjećanje potencira ono etičko mišljenje koje snažno inzistira na razumnom odnosu prema resursima prirode, tražeći odgovornost čovjeka prema njoj. Taj etički zahtjev nalazimo, dakle, u eko-etici, čiji predstavnici energično ustaju protiv onog

zahtjeva po kome priroda postaje predmet zakonomjernog proizvođenja. Ti zahtjevi su stvar tehničkog mišljenja. To dovoljno kazuje o nesavladivoj razlici između tehničkog i etičkog mišljenja o resursima prirode. Prvo i ne pomišlja na posljedice svog projektiranja, dok drugo sve svoje uvide temelji na tome. Za prvo, priroda obrazuje ono osnovno područje koje nosi svaki čovjekov čin i propust; ali, on može da bude uperen protiv reda i svjetskog mira. Ako priroda postane predmet tehničkog mišljenja, onda to mišljenje prožima svaku čovjekovu radnju. U tome se sastoji smisao govora o gospodstvu tehnike ne samo nad prirodom, nego i na druge narode. Danas, u doba moderne tehnike, techne se pretvorila u beskrajnu težnju, ka napretku, u njezin najznačajniji poduhvat, u čijem je napredovanju ka sve većim stvarima, napredovanju koje neprestano prevazilazi sebe samo, pokušano da se sagleda poziv čovjeka, i čiji uspjeh maksimalnog gospodarenja nad stvarima i nad samim čovjekom izgleda kao ispunjenje njegovog određenja, zaključuje Hans Jonas⁵.

Ako slijedimo glas nekih suvremenih filozofa i fizičara, kritičkog mišljenja spram primjene znanstvenih izuma i tehničkih naprava i djelovanja političara i posljedica tih primjena po ljudski rod i njegovu biosferu, o potrebi vraćanja izvoru mišljenja o odgovornosti znanstvenika, stručnjaka, inženjera, pa čak i zanatlija, a taj izvor jest helenski svijet, domovina kritičkog mišljenja, ta se potreba najbolje ogleda u aktualiziranju Aristotelove praktičke filozofije, koja zauzima značajno mjesto u učenjima 20. stoljeća o historijskoj i planetarnoj odgovornosti i eko-etici, i njenog vrhovnog načela moralnosti, sreće; ova se postiže praksom, pravilnim praktičkim djelovanjem, euparhijom.

Techne i praksa , o čemu raspravlja Aristotel u II knjizi svoje *Metafizike*, odigravaju se u području već postojećeg bića. Stvarnu osnovu Aristotelove praktične filozofije, čiji je predmet praksa, obrazuje središnji stav i suštinska odlika čovjeka jest da on sopstveni život ne vodi slijedeći instinkte, već um. Temeljna vrlina, proistekla iz takve čovjekove suštine, otuda jest razboritost koja rukovodi njegovim praxis-om. Odgovarajući grčki izraz jest phronesis. Za čovjekovu odgovornost i danas stoji na snazi Aristotelovo pitanje: kako praktička razboritost posreduje između samosvijesti znanstvenika i samosvijesti stručnjaka, stvaraoca, inženjera, zanatlija itd. Kakav je položaj vrline razboritosti uz vrline znanstvenosti i vrline tehničke umješnosti i u uniji s njima? Čak i da se ne zna ništa o Aristotelu, onda bi se priznalo da toj praktičkoj razboritosti mora pripadati nekakva nadmoćna pozicija. Gdje

---

⁵ Hans Jonas, Princip/ odgovornost, „Veselin Masleša“, 1990, str. 24-25

bismo u svom životnom položaju i sa sopstvenim poslovima dospjeli kada bi u svemu upravljao ekspert ili kada bi tehno-krata imao punu slobodu? To se, međutim, danas najbolje pokazuje.

Osnovna odrednica modernog, tehniziranog doba leži u tome što u ime čovjeka, naroda i cijele ljudske zajednice presudnu ulogu o njegovom prosuđivanju, vrednovanju i djelovanju i njegovoj egzistenciji i sudbini donose političari, kojima je potčinjeni subjektivirani, instrumentalizirani i funkcionalni um. Koliko god čovjek i narod (i) bili u svemu tome „nevini“, ipak moraju imati vrijednosni osjećaj za svoju odgovornost, jer su dali povjerenje političarima. I tu dolazi do izražaja Aristotelova praktička filozofija, koja pruža jasne uvide o razboritosti i odgovornosti.

Danas, umjesto praktičke razboritosti i odgovornosti, vlada funkcionalnost uma, odnosno vlada homo faber nad njegovim spoljnim objektom, ali istovremeno znači i njegov trijumf u intimnom shvaćanju homo sapiensa, a nekada je onaj prvi bio samo dio ovog drugog i služio mu je. Iz toga se daje zaključiti da tehničko mišljenje podmeće mogućnosti djelovanja onoga zbiljskog volji kao mogućnosti njenog zapovijedanja. Osnova tog mišljenja jest potreba za voljom, volja za voljom. Međutim, razarajuća snaga znanstvenih otkrića i tehničkih naprava po resurse prirode i nasilje koje odigrava nad njenim bogatstvom, sili predstavnike etike historijske planetarne odgovornosti i eko-etike, čak i u Sofoklovoj *Antigoni*, koja hvali čovjekova čuda, upozoravaju na opasnosti koje pridolaze od npr. interkontinentalnih raketa, kako po čovjeka tako i po biljni i životinjski svijet. Stoga, predstavnici etičkog učenja o historijskoj i planetarnoj odgovornosti navodeći formulaciju Kantovog kategoričkog imperativa *Djeluj tako da i ti možeš htjeti da tvoja maksima postane opći zakon* i kazujući da Kantovo razmišljanje o moralu po sebi nije moralno, nego logičko razmišljanje, jer ono *htjeti moći* ili *ne moći* izražava logičku samopodnošljivost ili samonepodnošljivost, a ne ćudrednu aprobaciju ili revulziju- formuliraju novi imperativ koji odgovara novom tipu ljudskog djelovanja i koji je upravljen na novi tip djelatnih subjekata: *Djelujte tako da učinci vaših djelovanja ne budu razorni za buduću mogućnost ljudskog života*. U tome se sažima cijela enigma etike historijske i planetarne odgovornosti. Njen je pandan, kako je kazano, eko-etika, čiji predstavnici, potencirajući na moralnom suosjećanju čovjeka prema prirodi, inzistiraju na imperativu ove sadržine: *Djelujte tako da primjena vaših znanstvenih izuma i tehničkih naprava i da vaše djelovanje ne bude razorno ne samo po čovjeka, nego i po cijeli biljni i životinjski svijet*, ili, drugačije kazano, *Djelujte tako da primjenom vaših znanstvenih izuma i tehničkih naprava i vaših djelovanja izražavate moralno*

suosjećanje ne samo prema čovjeku i svim ljudima na planeti, nego i prirodi. Međutim, Zapad svojom metafizičkom, znanstvenom, tehničkom i političkom avanturom gluh je na ovo upozorenje. Intelektualna klima, drugačije kazano, ne respektira formule čovjekovog djelovanja i vrednovanja, jer je određena apsolutiziranjem prirodnih znanosti i njenih spoznajnih obrazaca. Metafizika je, izrečeno naprijed, udes, kob Zapada. Neka se ovim okonča izlaganje značajnog planetarnog problema današnjice, tj. problema moralne odgovornosti, pri čemu se ne može izbjeći Heideggerov sud o bitnoj crti novovjekovne metafizike; ona je bila određena time što cjelokupno stanje tradicionalne problematike biva stavljeno pod aspekt nove znanosti koju reprezentira matematička prirodna znanost.

Reference:

- Jonas, Hans: *Princip/ odgovornost*, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1990.
- Muhović, Muslija: *Etika sa osnovama kriminalističke etike*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2002.
- Muhović, Muslija: *Uvod u etiku*, izd. Graffo M d.o.o, Sarajevo, 2005.
- Volkman- Schluck, Karl- Heinz: *Uvod u filozofsko mišljenje*, „Beograd, „Plato“, 2001.
- Weizsäcker, Carl Friedrich von: *Jedinstvo prirode*, Sarajevo „Veselin Masleša“, 1988.